

Рішення Конституційного Суду України в справах про офіційне тлумачення Конституції і законів України: проблеми правової природи

// Актуальні проблеми конституційного права та державотворення: Зб. наук пр. У 2-х частинах. – Частина перша / За заг. ред. В.М. Олуйка. – Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2008. – 356 с. (С. 173-176).

Т. О. Цимбалістий,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного і міжнародного права Юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету

Як відомо, офіційне тлумачення Конституції і законів України за чинним національним законодавством є прерогативою органу конституційної юстиції, яким в Україні є Конституційний Суд України. Відповідно до частини другої статті 150 Конституції України, з цих питань Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені.

Правова природа актів Конституційного Суду України нерозривно пов'язана з місцем органу конституційної юстиції в механізмі держави, особливостями правового регулювання його статусу. Вирішення цієї проблеми в державах світу є різним, що пов'язано як з обранням тої чи іншої моделі судового конституційного контролю, так і з відповідними державно-правовими традиціями. Що стосується нашої держави, то через відсутність чітких вказівок у чинному законодавстві питання про правову природу актів Конституційного Суду України складає одну з проблем сучасного конституційного права. В юридичній літературі акти органу конституційної юрисдикції порівнюються з нормативно-правовими актами, конституційними судовими прецедентами, їх визначають як рішення, що носять преюдиційний характер.

Без сумніву, акти Конституційного Суду України є правовими актами, адже приймаються вони органом, спеціально на те уповноваженим Конституцією, з дотриманням встановлених форми і процедури, є обов'язковими до виконання на території України. Що ж до можливості розуміння актів Конституцій-

ного Суду України як актів нормативно-правових, то слід мати на увазі, що в теорії права під останніми розуміють письмові документи, що встановлюють, змінюють, припиняють чи конкретизують норми права [1, 342]. Це дає підстави говорити про нормативно-правову природу рішень Конституційного Суду України в справах про офіційне тлумачення Конституції і законів України, адже таке тлумачення і є способом конкретизації їх норм.

Слід погодитися з В. М. Шаповалом в тому, що рішення і висновки Конституційного Суду України не можуть мати характеру нормативно-правових актів, які здатні *активно* регулювати суспільні відносини. Конституційно і законодавчо визначена компетенція Конституційного Суду України не передбачає нормотворчості, крім тої, що пов'язана з регламентацією частини питань організації його внутрішньої роботи [2, 29]. Разом з цим це не заперечує можливості визнання за актами Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України нормативного характеру в тому розумінні, що вони конкретизують чинне законодавство України і не регулюючи самостійно суспільні відносини, вони, тим не менше, задіяні в цьому процесі, адже застосування положень Конституції і законів України, щодо яких Конституційним Судом України дано офіційне тлумачення, можливе лише з урахуванням правових позицій Конституційного Суду України, викладених у відповідних рішеннях. Останні, як відомо, є обов'язковими до виконання на всій території України.

Однак акти тлумачення Конституційного Суду України не можуть розглядатися як *самостійні* джерела права. Вони є інтерпретаційними актами, мають допоміжний характер і можуть бути застосовані лише у зв'язку із застосуванням відповідної норми [3, 14].

Нормативне значення, крім рішень в справах про офіційне тлумачення, мають також висновки Конституційного Суду України в справах про конституційність чинних міжнародних договорів України, а також ухвали Конституційного Суду України про припинення конституційного провадження і про відмову у відкритті конституційного провадження, які містять правові позиції

Конституційного Суду України щодо розуміння і тлумачення ним чинного законодавства [4].

Крім цього, розглядаючи справи про конституційність законів і інших правових актів, Конституційний Суд України може визнати їх повністю або в окремій частині неконституційними, внаслідок чого відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції України вони втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. Згідно з ч. 3 ст. 150 Конституції України, такі рішення є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. Рішення Конституційного Суду України про визнання правових актів чи окремих їх положень неконституційним тягне їх скасування. Це зближує акти Конституційного Суду України з нормативно-правовими актами. Проте така схожість обмежується лише так званими “негативними” повноваженнями або «негативною» правотворчістю Конституційного Суду України. Він уповноважений лише визнавати неконституційними певні акти, але аж ніяк не створювати нові чи змінювати чинні норми права. За влучним висловом Є. Євграфової, Конституційний Суд лише “звільнює” систему законодавства від актів, що суперечать Основному Закону держави [5, 67].

П. О. Недбайло, розглядаючи правову природу актів офіційного тлумачення (він їх вперше почав називати інтерпретаційними актами), вважав їх окремим - поряд з нормативними та індивідуальними актами – різновидом правових актів [6, 60]. Продовжуючи його думку аналогічно можна визначити і правову природу актів Конституційного Суду України.

Щодо розуміння актів органу судового конституційного контролю як судового прецеденту, то традиційно це характерно для країн англо-саксонської правової сім'ї, де прецедент є джерелом права, а згаданий контроль здійснюється судами загальної юрисдикції. Україна, як відомо, належить до романо-германської правової сім'ї, де основним джерелом права є нормативно-правовий акт. Проте деякі вчені вказують на саме такий характер рішень і висновків Конституційного Суду України, відзначаючи тенденцію до нівелювання відмінностей між цими системами права і маючи на увазі, що якщо єдиний

судовий орган конституційного контролю визнав своїм рішенням закон чи окремі його положення неконституційними, то в майбутній своїй правотворчості Верховна Рада України, Президент України, інші державні органи обов'язково повинні керуватися вказаним рішенням Суду [7].

Справді, сьогодні наявною є тенденція до поступового стирання меж між згаданими правовими сім'ями, відбувається їх взаємопроникнення. Про це, наприклад, може свідчити положення ст. 17 Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” від 23 лютого 2006 р., відповідно до якого, при розгляді справ суди застосовують Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Суду як джерело права [8]. Це дозволяє погодитись з думкою про те, що конституційно-судова інтерпретація має судово-прецедентну обов'язковість [9, 46]. Проте така природа актів Конституційного Суду України ще не знайшла свого відображення в національному законодавстві.

Варто зазначити, що в зарубіжних країнах законодавство часто прямо визначає перелік актів органу конституційної юрисдикції, яким надається прецедентне значення. Так, в Австрії такими актами є: 1) рішення Конституційного Суду з питань, що стосуються спорів про компетенцію; 2) рішення в справах про вибори в Національну Раду (при повторному проведенні виборів виборчі комісії зв'язані фактами і правовими оцінками, з яких Конституційний Суд виходив у своєму рішенні) [10, 286].

Ще однією властивістю актів Конституційного Суду є їх *преюдиційність*, яку в процесуальному праві розуміють як неможливість повторного доказування в інших процесах тих обставин, які встановлені у відповідній процесуальній формі іншим юрисдикційним органом [11, 288]. Преюдиційний характер рішень Конституційного Суду України полягає в неприпустимості оспорювання в іншому процесі фактів і правовідносин, встановлених рішенням Конституційного Суду.

Про преюдиційність рішень Конституційного Суду України свідчить положення ст. 74 Закону “Про Конституційний Суд України”, яка присвячена

врегулюванню правовідносин, що виникли внаслідок дії акта, визнаного неконституційним. За нею, Конституційний Суд України може вказати на преюдиціальність свого рішення при розгляді судами загальної юрисдикції позовів у зв'язку з правовідносинами, що виникли внаслідок дії неконституційного акта.

Фактично таке рішення Конституційного Суду України набуває ознак зворотньої сили, оскільки поширюється на правовідносини, що виникли до його ухвалення. Водночас, відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції України, закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. У цьому аспекті доволі цікавим і малодослідженим є питання про правову природу дії акту, визнаного неконституційним, до ухвалення рішення Конституційним Судом. По суті складається ситуація, за якою Конституційний Суд України вправі самотійно визначати чи поширювати чинність свого рішення на правовідносини, які виникли та (або) продовжують існувати до ухвалення рішення [12, 61]. Справді, критерії надання преюдиційного характеру рішенням Конституційного Суду України в законодавстві не визначені. Зрештою, Конституційний Суд України нечасто застосовує згадану ст. 74 Закону “Про Конституційний Суд України”. Положення про преюдиціальність міститься в чотирьох рішеннях Конституційного Суду України (наприклад, рішенні у справі щодо стажу наукової роботи від 19 червня 2001 р. [13]).

Преюдиційний характер актів Конституційного Суду України впливає і з ст. 362 Цивільного процесуального кодексу України 2004 р., відповідно до якої встановлення Конституційним Судом України неконституційності закону, іншого правового акту чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, є підставою перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, якщо рішення суду ще не виконане [14].

Таким чином, акти Конституційного Суду України мають складну правову природу. Без сумніву, вони є правовими актами, у випадках, передбачених законодавством, мають нормативний зміст, проте не є нормативно-правовими ак-

тами в повному розумінні цього поняття. Водночас акти Конституційного Суду України можуть набувати характеру юридичного прецеденту і характеризуватися преюдиційністю. Саме тому вони є окремим, спеціальним різновидом правових актів, а також допоміжним джерелом (формою) права.

Використані джерела:

1. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006.
2. Шаповал В. М. Становлення конституціоналізму в Україні: проблеми теорії // Право України. – 1998. - № 5.
3. Гергелійник В. А. Правові проблеми становлення і функціонування конституційної юстиції України: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - К., 2000.
4. Див. напр.: Ухвала Конституційного Суду України про припинення конституційного провадження у справі за конституційними поданнями 57 та 69 народних депутатів України щодо “визнання неконституційними актів, прийнятих на засіданні частини народних депутатів України у приміщенні “Українського дому” 21 січня та 1 лютого 2000 року, від 27 червня 2000 року; Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Волова Веніаміна Тихоновича щодо офіційного тлумачення положень статті 162 Цивільного кодексу Української РСР, від 11 липня 2002 року.
5. Євграфова Є. Акти Конституційного Суду України в системі національного законодавства // Право України. – 2001. - № 10.
6. Недбайло П. Е. Применение советских норм права. – М., 1960.
7. Евграфов П. Исполнить неукоснительно // Юридическая практика. – 2000. - № 17.
8. Відомості Верховної Ради України. – 2006. - № 30. - Ст. 260.
9. Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. - № 1. – С. 37-46.
10. Овсепян Ж. И. Правовая защита конституций. Судебный конституционный контроль в зарубежных странах. – Ростов- на-Дону, 1992.
11. Див. напр.: Стефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підручник. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2005.
12. Білоусов Ю. В., Івановська А. М. Шляхи забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2006. - № 2 (18).
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 93 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого пункту 2 про визначення стажу наукової роботи “з дати присудження наукового ступеня або присвоєння вченого звання” Постанови Кабінету Міністрів України “Про перелік посад наукових працівників державних наукових установ, організацій та посад науково-педагогічних працівників державних вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на одержання пенсії та грошової допомоги при виході на пенсію відповідно до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” від 27 травня 1999 року (справа щодо стажу наукової роботи) від 19 червня 2001 року № 9-рп/2001 // Інфодиск: Законодавство України.
14. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. - № 16. – Ст. 1088.